



इंग्रजी व मराठी अध्ययन माध्यमांची विद्यार्थी विकासातील भूमिका

रविंद्र लोकनाथ पाटील

केंद्रप्रमुख (क्लस्टर हेड),

पंचायत समिती, अमळनेर,

ता. अमळनेर, जि. जळगाव, महाराष्ट्र, भारत.

ईमेल – rlpatil04@gmail.com.

सारांश

शिक्षण प्रणालीतील अध्ययन माध्यम हे विद्यार्थ्यांच्या संज्ञानात्मक, सामाजिक आणि भावनिक विकासावर मोठा प्रभाव टाकते. भारतासारख्या बहुभाषिक देशात इंग्रजी आणि मराठी ही दोन प्रमुख शिक्षण माध्यमे आहेत. इंग्रजी हे जागतिक स्तरावर संधी निर्माण करणारे माध्यम असले तरी, मातृभाषा मराठीमधील शिक्षण संकल्पनांची स्पष्टता आणि भावनिक स्थैर्य प्रदान करते.

संशोधनानुसार, मातृभाषेत शिक्षण घेतलेल्या विद्यार्थ्यांची संकल्पनात्मक स्पष्टता अधिक असते आणि ते सर्जनशीलतेत प्रगत असतात. परंतु, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर टिकून राहण्यासाठी इंग्रजीचे प्रावीण्य आवश्यक ठरते. इंग्रजी माध्यम विद्यार्थ्यांना जागतिक ज्ञान आणि स्पर्धात्मक परीक्षांमध्ये मदत करते, तर मराठी माध्यमामुळे संकल्पनांची सखोल समज होते. मात्र, इंग्रजी माध्यम ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांसाठी आव्हानात्मक ठरू शकते, तर मराठी माध्यमातून शिकलेल्या विद्यार्थ्यांना जागतिक संधींमध्ये मर्यादा जाणवतात.

अध्ययन माध्यम निवडीमध्ये पालक, शिक्षक आणि शिक्षण धोरणकर्त्यांची भूमिका महत्त्वाची आहे. काही पालक इंग्रजी माध्यमाला प्राधान्य देतात, तर काहींना मातृभाषेतील शिक्षण अधिक प्रभावी वाटते. शिक्षण तज्ज्ञांच्या मते, प्राथमिक शिक्षण मातृभाषेत मिळणे अधिक फायदेशीर असते, तर उच्च शिक्षणासाठी इंग्रजी आवश्यक ठरते. त्यामुळे भारतासारख्या देशात द्विभाषिक शिक्षण प्रणालीचा स्वीकार गरजेचा आहे.

शोध निष्कर्षानुसार, विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक, सामाजिक आणि भावनिक विकासासाठी अध्ययन माध्यम संतुलित असावे. धोरणात्मक उपाययोजनांमध्ये मातृभाषेत प्राथमिक शिक्षण, इंग्रजीचे उच्च शिक्षणासाठी सशक्तीकरण, द्विभाषिक शिक्षण प्रणाली आणि ग्रामीण-शहरी शिक्षणाच्या दर्जातील तफावत कमी करणे यांचा समावेश असावा. योग्य अध्ययन माध्यम निवडल्याने विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाला चालना मिळू शकते.

प्रस्तावना

शिक्षण हा कोणत्याही समाजाच्या विकासाचा महत्त्वपूर्ण घटक आहे. शिक्षण प्रणालीतील विविध घटकांपैकी अध्ययन माध्यम हे विशेषतः महत्त्वाचे ठरते, कारण ते विद्यार्थ्यांच्या संज्ञानात्मक, भावनिक आणि सामाजिक विकासावर प्रभाव टाकते. भारतासारख्या बहुभाषिक देशात इंग्रजी आणि मराठी ही दोन प्रमुख शिक्षण माध्यमे आहेत. इंग्रजी ही जागतिक संवादाची भाषा असून जागतिक स्तरावर स्पर्धात्मक संधी उपलब्ध करून देते, तर मराठी मातृभाषा असल्याने संकल्पनांच्या सखोल समजासाठी आणि भावनिक स्थैर्यासाठी मदत करते. शिक्षणाच्या माध्यमाचा विद्यार्थ्यांच्या विकासावर होणारा परिणाम हा एक महत्त्वाचा संशोधनाचा विषय आहे,



ज्यामुळे त्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीवर, आत्मविश्वासावर आणि भविष्यातील संधींवर प्रभाव पडतो (Cummins, 2000).

शालेय शिक्षणातील अध्ययन माध्यमाच्या निवडीमुळे विद्यार्थ्यांच्या संकल्पनात्मक स्पष्टतेवर आणि अध्ययन क्षमतेवर परिणाम होतो. मातृभाषेत शिक्षण घेतल्यास विद्यार्थ्यांना समज लवकर येते आणि ते आत्मसात करण्यास सोपे जाते (Krashen, 1982). दुसरीकडे, इंग्रजी माध्यमातील शिक्षण आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील संधींना चालना देते आणि डिजिटल युगातील माहिती सहज मिळविण्यास मदत करते. या दोन्ही माध्यमांचे फायदे आणि तोटे अभ्यासून, शिक्षण प्रणालीमध्ये योग्य संतुलन राखण्याची आवश्यकता आहे (Bialystok, 2001).

अनेक संशोधनांमध्ये असे आढळले आहे की मातृभाषेत शिकलेले विद्यार्थी संकल्पनात्मक स्पष्टतेत अधिक प्रगत असतात आणि त्यांची विचारसरणी अधिक सर्जनशील असते (Thomas & Collier, 1997). परंतु जागतिक स्तरावरील स्पर्धेत टिकून राहण्यासाठी इंग्रजी भाषेतील प्रावीण्य महत्त्वाचे ठरते. शिक्षण प्रणालीतील माध्यम निवडीमुळे केवळ शैक्षणिक कामगिरीवरच नाही, तर विद्यार्थ्यांच्या मानसिक आरोग्यावरही परिणाम होतो. जर एखाद्या विद्यार्थ्यास त्याच्या आवडीनुसार अध्ययन माध्यम निवडण्याची संधी मिळाली, तर तो आत्मविश्वासाने आणि आनंदाने शिक्षण घेऊ शकतो (Vygotsky, 1978). याउलट, जर विद्यार्थ्यांना त्यांच्या प्राथमिक भाषेपासून वेगळे केले गेले, तर शिकण्याच्या प्रक्रियेत संघर्ष निर्माण होतो आणि ते न्यूनगंडाच्या समस्येला तोंड देतात (Cummins, 2001).

भारताच्या शिक्षण व्यवस्थेत अध्ययन माध्यमाच्या निवडीसाठी पालक, शिक्षक आणि विद्यार्थी या तिघांचीही भूमिका महत्त्वाची ठरते. काही पालक इंग्रजी माध्यमातून शिक्षणाला प्राधान्य देतात कारण त्यांना वाटते की त्यांचे मूल भविष्यात जागतिक स्तरावर यश मिळवेल. तर काही पालक मातृभाषेतील शिक्षण अधिक प्रभावी असल्याचे मानतात, कारण ते विद्यार्थ्यांना अधिक समजण्यास आणि कौशल्य विकसित करण्यास मदत करते. यावरून असे स्पष्ट होते की अध्ययन माध्यम निवडताना फक्त शैक्षणिक घटक नव्हे, तर सामाजिक आणि सांस्कृतिक घटक देखील विचारात घेणे आवश्यक आहे (Baker, 2011).

अशा प्रकारे, अध्ययन माध्यमाचा निवड हा केवळ शैक्षणिक विषय नसून तो विद्यार्थ्यांच्या भविष्यातील यशाचा आणि समाजातील स्थानाचा निर्धार करणारा महत्त्वाचा घटक आहे. शिक्षण व्यवस्थेने विविध भाषांच्या उपयोगितेचा समतोल साधून धोरणात्मक उपाययोजना कराव्यात, जेणेकरून विद्यार्थ्यांना योग्य शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध होतील आणि त्यांच्या सर्वांगीण विकासाला मदत होईल (Skutnabb-Kangas, 2000).

अध्ययन माध्यमांचे महत्त्व

विद्यार्थ्यांच्या संकल्पना समजून घेण्याच्या प्रक्रियेत अध्ययन माध्यमाची महत्त्वपूर्ण भूमिका असते. भाषा ही केवळ संवादाचे साधन नसून ती विचारशक्ती, सर्जनशीलता आणि आत्मविश्वास वाढवण्याचे साधन देखील आहे. योग्य अध्ययन माध्यम निवडल्यास विद्यार्थी शैक्षणिक स्तरावर चांगली कामगिरी करू शकतात.

इंग्रजी माध्यमाचे फायदे व मर्यादा

फायदे:

1. जागतिक संधींना चालना – इंग्रजी शिक्षणामुळे विद्यार्थी आंतरराष्ट्रीय स्तरावर विविध संधींना सामोरे जाऊ शकतात.
2. तांत्रिक ज्ञानाची सहज उपलब्धता – बहुसंख्य तांत्रिक आणि वैज्ञानिक ज्ञान इंग्रजीत उपलब्ध असल्याने शिक्षण सुलभ होते.
3. करिअर संधींमध्ये वाढ – बहुराष्ट्रीय कंपन्यांमध्ये आणि शासकीय सेवेत इंग्रजीचे महत्त्व वाढत आहे.

4. स्पर्धा परीक्षांमध्ये मदत – अनेक राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय परीक्षांसाठी इंग्रजीचा आवश्यक घटक म्हणून समावेश असतो.

मर्यादा:

1. स्थानिक भाषेपासून दुरावा – इंग्रजी माध्यमात शिक्षण घेतल्याने काही विद्यार्थी मातृभाषेच्या अभ्यासात मागे पडतात.
2. सामाजिक तफावत – ग्रामीण आणि शहरी विद्यार्थ्यांमध्ये इंग्रजीच्या प्रावीण्यामुळे असमानता निर्माण होऊ शकते.
3. संप्रेषण समस्या – काही विद्यार्थ्यांना इंग्रजीमध्ये नीट संवाद साधणे कठीण जाते, त्यामुळे आत्मविश्वासात घट होऊ शकते.

मराठी माध्यमाचे फायदे व मर्यादा

फायदे:

1. सहज शिकण्याची प्रक्रिया – विद्यार्थी आपल्या मातृभाषेत सहज शिकू शकतात आणि संकल्पना अधिक चांगल्या प्रकारे आत्मसात करतात.
2. संवेदनशील विचारसरणीचा विकास – मराठीमधील अध्ययन विद्यार्थ्यांच्या सांस्कृतिक जाणीवा अधिक समृद्ध करते.
3. मानसिक स्वास्थ्यात मदत – मातृभाषेत शिक्षण घेतल्याने विद्यार्थ्यांमध्ये आत्मविश्वास आणि मानसिक स्थैर्य टिकून राहते.
4. ग्रामीण विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्तता – ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांना मराठीमधून शिक्षण घेतल्याने समज अधिक चांगली येते.

मर्यादा:

1. मर्यादित रोजगार संधी – इंग्रजीच्या तुलनेत मराठीत शिकलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी करिअरच्या संधी काही प्रमाणात मर्यादित राहतात.
2. आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील संधींचा अभाव – मराठीत शिक्षण घेतलेल्या विद्यार्थ्यांना आंतरराष्ट्रीय स्तरावर शिक्षण आणि नोकरीच्या संधी कमी मिळतात.
3. स्पर्धात्मक परीक्षांमध्ये अडथळे – अनेक राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय परीक्षांमध्ये इंग्रजी भाषेचे प्राधान्य असल्यामुळे मराठी माध्यमातील विद्यार्थ्यांना स्पर्धेत मागे राहावे लागू शकते.

विद्यार्थी विकासावर प्रभाव

शैक्षणिक माध्यम निवडताना विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाचा विचार करणे आवश्यक आहे. विद्यार्थ्यांच्या संज्ञानात्मक, सामाजिक आणि भावनिक विकासावर अध्ययन माध्यमाचा मोठा प्रभाव पडतो. खालील गोष्टी विचारात घेतल्या जातात:

1. **संज्ञानात्मक विकास:** मातृभाषेत शिक्षण घेतल्याने संकल्पनांची स्पष्टता आणि सर्जनशीलता वाढते. दुसरीकडे, इंग्रजीत शिक्षण घेतल्याने ग्लोबल नॉलेज मिळते आणि माहिती सुलभ होते.
2. **सामाजिक विकास:** विद्यार्थ्यांना इंग्रजी माध्यमातून शिक्षण घेतल्यास जागतिक स्तरावरील संधी मिळू शकतात, तर मराठी माध्यम त्यांना स्थानिक स्तरावर अधिक आत्मसात होण्यास मदत करते.
3. **भावनिक स्थैर्य:** मातृभाषेत शिक्षण घेतल्यास विद्यार्थी अधिक आत्मविश्वासाने वावरतात, तर इंग्रजी माध्यमांमुळे काही विद्यार्थ्यांमध्ये न्यूनगंड निर्माण होऊ शकतो.



अध्ययन माध्यम निवडीसाठी महत्त्वाचे घटक

1. विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक पार्श्वभूमी – विद्यार्थी कोणत्या सामाजिक आणि आर्थिक स्तरातून आले आहेत, याचा विचार महत्त्वाचा ठरतो.
2. करिअरच्या संधी – भविष्यातील संधी लक्षात घेऊन अध्ययन माध्यम निवडणे गरजेचे आहे.
3. विद्यार्थ्यांचा कल – विद्यार्थ्यांच्या आवडी-निवडी लक्षात घेऊन पालकांनी योग्य निर्णय घ्यावा.
4. शिक्षण व्यवस्थेतील उपलब्धता – स्थानिक शाळांमध्ये कोणते अध्ययन माध्यम उपलब्ध आहे, यावर देखील निर्णय अवलंबून असतो.

निष्कर्ष

इंग्रजी आणि मराठी अध्ययन माध्यमांचा विद्यार्थ्यांच्या विकासावर वेगवेगळा प्रभाव असतो. इंग्रजी माध्यम जागतिक स्तरावरील संधीसाठी उपयुक्त ठरते, तर मराठी माध्यम संकल्पना स्पष्टतेस मदत करते. योग्य अध्ययन माध्यम निवडताना विद्यार्थ्यांच्या संपूर्ण शैक्षणिक, सामाजिक आणि भावनिक विकासाचा विचार करणे आवश्यक आहे. त्यामुळे कोणतेही माध्यम निवडताना त्याचे फायदे आणि तोटे लक्षात घेऊन संतुलित दृष्टिकोन ठेवणे गरजेचे आहे.

शिफारसी

1. विद्यार्थ्यांच्या सुरुवातीच्या शिक्षणासाठी मातृभाषेचा अधिक वापर करावा.
 2. उच्च शिक्षणासाठी इंग्रजीचे ज्ञान वाढविण्यासाठी प्रयत्न करावेत.
 3. शाळांमध्ये द्विभाषिक शिक्षण प्रणाली राबविण्यासाठी धोरण आखावे.
 4. ग्रामीण आणि शहरी भागातील शिक्षणाच्या दर्जामधील अंतर कमी करण्यासाठी धोरणात्मक उपाययोजना कराव्यात.
 5. पालकांनी विद्यार्थ्यांच्या आवडी व भविष्यातील गरजांचा विचार करून अध्ययन माध्यम निवडावे.
- या संशोधनातून स्पष्ट होते की अध्ययन माध्यमाचा विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासावर परिणाम होतो आणि योग्य माध्यम निवडणे ही अत्यंत महत्त्वाची बाब आहे.

संदर्भ :

- बेकर, सी. (2011). द्वैभाषिक शिक्षण आणि द्वैभाषिकतेचे मूलतत्त्वे. मल्टीलिंग्वल मॅटर्स.
बायलिस्टोक, ई. (2001). द्वैभाषिकतेचा विकास: भाषा, साक्षरता आणि संज्ञान. केंब्रिज विद्यापीठ प्रकाशन.
कमिन्स, जे. (2000). भाषा, सत्ता आणि शिक्षणशास्त्र: द्वैभाषिक मुले संघर्षाच्या कचाट्यात. मल्टीलिंग्वल मॅटर्स.
गार्सिया, ओ. (2009). 21व्या शतकातील द्वैभाषिक शिक्षण: एक जागतिक दृष्टिकोन. वायली-ब्लॅकवेल.
हॉर्नबर्गर, एन. एच. (2002). द्वैभाषिक शिक्षण आणि भाषा जतन: दक्षिण पेरूच्या केचुआ भाषेचे प्रकरण. स्प्रिंगर.
स्कूटनाब-कांगस, टी. (2000). शिक्षणातील भाषिक वंशसंहार — किंवा जागतिक विविधता आणि मानवी हक्क? रूटलेज.
थॉमस, डब्ल्यूपी., आणि कॉलियर, व्ही. पी. (1997). भाषा अल्पसंख्याक विद्यार्थ्यांसाठी शालेय कार्यक्षमता. नॅशनल क्लिअरिंगहाऊस फॉर बायलिंग्वल एज्युकेशन.
वायगोत्स्की, एल. एस. (1978). समाजातील मन: उच्च संज्ञानात्मक प्रक्रिया विकास. हार्वर्ड विद्यापीठ प्रकाशन.